

Людмила ШКВАРЧУК

## ПРЯМІ МЕТОДИ РЕГУЛЮВАННЯ ЦІН НА ПРОДУКТИ ХАРЧУВАННЯ: СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ОЦІНКА РЕЗУЛЬТАТІВ

*Проведено аналіз практики застосування прямих методів регулювання цін на продукти харчування в Україні, досліджено наслідки їх впливу на суб'єктів продовольчого ринку, проведено оцінку результативності регулювання. Визначено перспективи застосування прямих методів регулювання цін для стабілізації стану продовольчого ринку України у посткризовий період.*

Ключові слова: *прямі методи регулювання, продукти харчування, фіксовані ціни, декларування зміни цін, обмеження рівня рентабельності, обмеження торговельної націнки.*

Дослідженням сутності та результативності заходів регулювання цін завжди приділялася значна увага в економічній теорії та практиці. Причиною цього є особливі наслідки втручання держави в процес ринкового ціноутворення, які проявляються в обмеженні економічної свободи суб'єктів господарювання та значній вартості для суспільства відповідних заходів. Особливої актуальності набувають дослідження форм регулювання в кризових та посткризових умовах, коли суб'єкти економіки та держава відчувають особливо гостро проблему обмеженості фінансових ресурсів.

Висока соціальна значимість продовольчого ринку підвищує *актуальність досліджень* процесів, що відбуваються тут. Це, зокрема, стосується й процесів регулювання цін на продукти харчування. Найбільш ґрунтовних досліджень потребують заходи щодо застосування прямих методів регулювання цін, оскільки доцільність їх застосування для регулювання ринкових процесів є однією з найбільш дискусійних. Проте саме прямі методи регулювання цін здійснюють найбільш відчутний вплив на ціни продуктів харчування, а наслідки їх застосування мають найбільшу форму прояву.

Нині у світовій практиці регулювання цін зустрічаються досить часто. Наприклад, в країнах ЄС під державне регулювання потрапляє до 90 % цін на сільськогосподарську продукцію [1]. Не є винятком у переліку країн, які застосовують прямі методи регулювання цін на продовольчому ринку, й Україна. В науковій літературі питання доцільності використання прямих методів регулювання цін розглядається переважно з позицій перенесення досвіду інших країн у вітчизняний економічний простір та доведенню необхідності застосування конкретних методів регулювання. Дослідженням проблем регулювання цін *присвятили свої роботи* П.Саблук, Б.Пасхавер, О.Шпичак, Ю.Білик, П.Гайдуцький, В.Онегіна, Г.Мостовий, Д.Гладких та ін. При цьому аналізу сутності процедури регулювання цін та оцінці результативності застосовуваних заходів у наукових джерелах уваги приділяється мало, ці питання розкриті неповністю.

*Метою статті є* дослідження особливостей застосування прямих методів регулювання цін на продукти харчування в Україні та оцінка результативності використання таких методів регулювання цін в системі формування парадигми державного регулювання економіки України.

Економічна система, в якій застосовуються прямі методи регулювання цін, насамперед характеризується наявністю фіксованих цін. Фіксованою вважається ціна,

яка встановлюється на певному рівні, діє впродовж визначеного проміжку часу до чергового її перегляду органом державної влади, що займається питанням ціноутворення, і є обов'язковою до застосування усіма суб'єктами господарювання незалежно від форм їх власності і підпорядкування. Встановлення фіксованих цін на продукти харчування передбачає визначення державними органами влади величини ціни, за якою той чи інший товар буде реалізовуватися на ринку. Використання фіксованих цін може стосуватися як ланки виробництва, оптового продажу, так і роздрібною реалізації. Найефективніші соціальні наслідки дає цей метод під час застосування для ланки роздрібного продажу, оскільки ціна, за якою споживається конкретний продукт харчування, прямо визначається державою. В той же час, саме таке регулювання може призвести до найбільших перекосів на ринку.

Сьогодні практика використання такого методу регулювання цін як фіксація, зустрічається все рідше. За останні вісім років жодного разу на продовольчу продукцію державними органами влади всіх рівнів не встановлювалися фіксовані ціни. Ці тенденції є закономірними, адже, як зазначають науковці, у міру розвитку ринкових відносин сфера застосування фіксованих цін поступово звужується, їх застосовують лише в екстремальних ситуаціях [2].

До прямих методів регулювання цін відноситься також нормування окремих співвідношень у межах цінової структури. Його реалізація здійснюється через: обмеження рівня рентабельності виробництва продукції; нормування величини націнки; нормування витратної складової ціни.

В Україні використання даного методу регулювання цін може здійснюватись як на державному, так й місцевому рівнях. На державному рівні обмеження рівня рентабельності виробництва продуктів харчування використовувалось у період з 10 листопада 2003 р. до 1 липня 2004 р. щодо борошна першого і другого сортів, хліба і хлібобулочних виробів із нього, із суміші борошна пшеничного першого і другого сортів та житнього, хліба і хлібобулочних виробів для діабетиків, коли граничний рівень рентабельності був встановлений Постановою Кабінету Міністрів України „Про невідкладні дії щодо стабілізації ситуації на ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів” № 1747 від 10 листопада 2003 р. у розмірі 5 % до повних витрат. Метою застосування такого методу регулювання було забезпечення подальшої стабілізації ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів. За висновками Кабінету Міністрів України вжиті заходи стабілізували ціни на хліб і хлібобулочні вироби [3].

Відповідно до чинного законодавства, використовувати таку форму прямого регулювання мають право також місцеві органи влади. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2003 р. № 1150 „Про недоліки у роботі окремих органів виконавчої влади із забезпечення продовольчої безпеки та заходи щодо стабілізації ринку основних продовольчих товарів”, надано право Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київським та Севастопольській міським державним адміністраціям тимчасово регулювати ціни на зерно, борошно, хліб і хлібобулочні вироби, макаронні вироби, крупи, цукор, яловичину, ковбаси варені, молоко, сир, масло вершкове та олію. На виконання цієї постанови деякими обласними державними адміністраціями було застосовано таке право. Наприклад, розпорядженням Житомирської обласної державної адміністрації встановлено норматив рентабельності щодо виробництва певних видів продовольчої продукції: виробництво яловичини, ковбас варених, молока, сиру, масла вершкового та олії здійснюється із граничним рівнем рентабельності 10%; виробництво цукру, борошна вищого ґатунку, макаронних виробів, круп (гречаної, манної, ячної, рису та пшона) – граничним рівнем рентабельності 5%.

У Волинській області було прийнято Розпорядження «Про заходи щодо стабілізації цінової ситуації на продовольчому ринку області» від 2 лютого 2004 р. Відповідно до нього був встановлений (на період до 1 липня 2004 р.) граничний рівень торговельних націнок для суб'єктів підприємницької діяльності усіх форм власності при реалізації: хліба масових сортів – у розмірі 6 % до оптово-відпускної ціни виробників; борошна, макаронних виробів, крупів, олії та цукру – у розмірі 12% до оптово-відпускних цін; ковбас варених, сосисок і сардельок – у розмірі 10% до оптово-відпускних цін; кефіру – розмірі 15% до оптово-відпускних цін.

Наслідки використання такого методу регулювання цін проявилися негайно: ріст роздрібних цін на продукти харчування зупинився і навіть відбулося деяке зниження цін. Обмеження рівня рентабельності виробництва хліба та торгової націнки на хліб було введено у листопаді, на основі даних про індекс роздрібних цін на хліб і хлібопродукти, який з початку року досяг значення 163,7%. Застосування нормативу рентабельності та торговельної націнки дозволило знизити величину річного індексу роздрібних цін на хліб у 2003 р. до рівня 136%[4].

Обмеження рівня рентабельності виробництва хліба і хлібопродуктів та торговельної націнки діяло впродовж I половини 2004 року – до періоду збору нового врожаю. Застосовування такого методу регулювання цін було однією з причин того, що за підсумками 2004 р. індекс роздрібних цін на хліб становив 98,0% - ціни за даний період знизились у порівнянні з попереднім роком. Проте не можна однозначно стверджувати, що зниження цін на даний вид продукції було наслідком лише нормування рівня рентабельності його виробництва та торговельної націнки. Такого результату було досягнуто за рахунок використання цілого комплексу заходів щодо стабілізації цін на продовольчому ринку та ринку хлібопродуктів. Зокрема для стабілізації ситуації на ринку хліба і хлібопродуктів в кінці 2003р. – початку 2004р. було ввезено в країну на безмитній основі значні обсяги зерна, а у 2004 р. на експорт зерна було введено квотування. Такі заходи збалансували ринок і дозволили подолати причину, яка викликала зростання цін на хліб і хлібопродукти.

Таким чином, однозначно дати відповідь на питання, який саме метод регулювання (прямий – нормування окремих складових ціни, чи непрямий – виважена експортно-імпортна політика) більшою мірою вплинув на стабілізацію цінової ситуації на ринку продуктів харчування не можна. Проте, можна говорити про те, що прямий метод регулювання цін дозволяє певною мірою згладжувати наслідки зростання цін, а непрямий метод – долати причини такого підвищення.

Сьогодні все частіше регулювання роздрібних цін на продукти харчування здійснюється із використанням граничних рівнів торговельних націнок. Зокрема, запровадження у жовтні 2007 р. даного методу регулювання цін передбачало обмеження на рівні не вищому за 10 % граничного розміру торговельних націнок на продукти харчування. При цьому визначений розмір торговельних націнок кінцевому споживачу не залежить від кількості посередників.

Постанова Кабінету Міністрів України від 26.03.2008 р. № 276 внесла зміни у повноваження органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін. Відповідно до неї зазначені органи влади мають право встановлювати граничні рівні торговельних націнок на борошно, хліб і хлібобулочні вироби, макаронні вироби, крупи, цукор, яловичину, свинину і м'ясо птиці, ковбасні вироби варені, молоко, сир, сметану, масло вершкове, олію соняшникову та яйця курячі не вище 15 % без урахування витрат на транспортування зазначених товарів у міжміському сполученні.

Тобто, режим регулювання величини торговельних націнок з березня 2008 р. став менш жорстким.

Крім використання такої форми регулювання цін у зазначеному контексті, механізм встановлення граничних торговельних націнок нині використовують для регулювання цін на продукти дитячого харчування вітчизняного виробництва, а також на низку продуктів харчування для діабетиків.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 „Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевих рад щодо регулювання цін (тарифів)”, зі змінами та доповненнями, до перелічених вище методів регулювання цін на продовольчу продукцію, які можуть використовувати органи місцевої виконавчої влади відноситься також декларування зміни оптово-відпускних цін.

Декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари передбачає погодження зміни оптово-відпускних цін суб'єктами господарювання, які здійснюють реалізацію продовольчих товарів, із органами державного контролю за цінами. Метою застосування декларування зміни ціни було недопущення зростання цін на певні види товару без економічно обґрунтованих причин. Даний метод регулювання цін на продовольчу продукцію був запроваджений Постановою Кабінету Міністрів України у жовтні 2007 р. (Дія постанови Кабміну про декларування цін призупинялась з березня по червень 2009 р. Указом Президента України [5]).

Відповідно до Постанови, суб'єкти господарювання зобов'язані декларувати зміни оптово-відпускних цін на основні види продовольчих товарів [6]. Перелік товарів-об'єктів декларування вміщує п'ять груп товарів: молочну, борошняну та м'ясопродукцію, яйця курячі, цукор та олію соняшникову, і стосувався лише соціальних сортів даних товарів (ковбасні вироби варені, крім вищого сорту, молоко питне з вмістом жиру до 2,5 %, сир кисломолочний з вмістом жиру до 9 %, сметана з вмістом жиру до 20%, масло вершкове з вмістом жиру до 72,5 %). Хоча назва документу й визначила необхідність декларування цін у разі їх зміни, проте, фактично, стосувалася лише випадків їх зростання. Зокрема, передбачалася необхідність декларування оптово-відпускних цін у разі їх підвищення більше, ніж на 1% протягом місяця.

Дозвіл на зміну ціни надається Державною інспекцією з контролю за цінами після ретельного вивчення документів із обґрунтування причин зміни ціни. Для суб'єктів продовольчого ринку, які здійснюють діяльність з виробництва продовольчих товарів, обґрунтованими причинами зростання ціни можуть бути збільшення собівартості виробництва продовольчих товарів через зміни величини матеріальних та трудових витрат. При цьому береться до уваги показники фактичної та декларованої рентабельності від реалізації продовольчих товарів.

У відповідь на зростання ціни підприємствами-виробниками, суб'єкти продовольчого ринку, які здійснюють діяльність з реалізації продовольчих товарів, можуть обґрунтувати доцільність зростання своїх оптових цін. Обґрунтованою підставою в цьому випадку вважається збільшення собівартості реалізації продовольчих товарів через зростання відпускних цін виробниками відповідних товарів, здійснене у відповідності до вимог декларування.

Потреба застосування даного методу регулювання обґрунтовувалась значним темпом зростання роздрібних цін на основні види продовольчої продукції. Зокрема у вересні 2007 р. індекс роздрібних цін на продукти харчування склав 103,3%, а з початку року 113,1%, а індекс цін виробників продуктів харчування у вересні становив 103,7%

та 114,6% з початку року. Висновок про те, наскільки обґрунтованим було введення такого обмеження, можна зробити, провівши зіставлення динаміки цінних показників продовольчого ринку до та після запровадження декларування зміни цін. Зіставлення проведено з використанням графічного методу аналізу, оскільки особливістю його застосування є можливість в наочній формі представити результати аналізу, не вдаючись до розрахунків додаткових показників.

Графіки динаміки індексів зміни роздрібних цін на продукти харчування та зміни цін виробників продуктів харчування, що представлені на рис. 1 та 2, відповідно, доводять правильність визначення часу запровадження даного методу регулювання. Саме у жовтні 2007 р. спостерігалися найбільші темпи зростання як роздрібних, так й оптових цін виробників продовольчої продукції (відповідні індекси становили 104,5%).



Рис. 1. Індекси зміни роздрібних цін на продукти харчування



Рис. 2. Індекс зміни цін виробників харчових продуктів

Представлені графіки дозволяють виявити особливості наслідків запровадження декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари:

1) вже у наступний після запровадження декларування період (листопад 2007 р.) темпи зростання цін на вказані види продукції знизилась: індекс роздрібних цін – 102,4%, індекс цін виробників – 102,0%;

2) хоча декларування стосувалося лише оптово-відпускних цін, проте такий метод регулювання позитивно вплинув і на величину роздрібних цін;

3) після запровадження декларування індекси цін виробників продуктів харчування не досягали критичного значення (значення, що відповідало періоду запровадження декларування).

Проведений аналіз дає нам підстави говорити про те, що декларування зміни оптово-відпускних цін є досить результативним методом регулювання. Проте, цей метод дає відчутні результати лише в короткостроковому періоді. З часом суб'єкти господарювання певним чином пристосовуються до даного виду адміністративного регулювання і його наслідки стають все менш відчутними.

Застосування на практиці декларування цін вимагає нормування підходів до формування цін на продовольчу продукцію. З цією метою у квітні 2008 р. Постановою Кабінету Міністрів України був затверджений Порядок формування цін на продовольчі товари щодо яких запроваджено державне регулювання [7]. Даний порядок визначає особливості розрахунку та встановлення виробниками цін на продовольчі товари, які є об'єктами декларування їх зміни.

В основі розрахунку цін, відповідно до Порядку, покладений принцип економічно обґрунтованих величин: економічно обґрунтованою ціною продовольчого товару вважається ціна, яка сформована на базі економічно обґрунтованої величини планових витрат на виробництво та збут даного товару та прибутку у межах нормативу рентабельності, визначеного органом регулювання цін. При цьому під економічно обґрунтованими витратами розуміють витрати, планування яких здійснюється з дотриманням вимог стандартів, нормативів, норм технологічних регламентів, а також вимог щодо випуску продукції визначеної якості. Сума прибутку визначається як добуток суми планової величини виробничої собівартості, адміністративних витрат, витрат на збут продукції і фінансових витрат на норматив рентабельності, який встановлений уповноваженим органом з регулювання цін.

Фактично, методика розрахунку цін, наведена у Порядку, відповідає загальним підходам до ціноутворення. Особливістю розрахунку є лише прибуткова частина ціни, яка визначається через встановлений норматив. З урахуванням цього, можна вважати, що в даному контексті декларування зміни цін об'єднано із іншим методом регулювання цін – нормуванням окремих співвідношень в межах цінової структури.

З іншого боку затвердження Порядку надає методичну допомогу суб'єктам продовольчого ринку у формуванні ціни, що можна віднести до позитивних сторін застосування даного методу регулювання. В даному випадку чітко прописані статті витрат, які можна включати у ціну, принципи їх планування та розподілу між різними товарними групами. Можна вважати затверджений Порядок альтернативою методичних рекомендацій щодо розрахунку та встановлення ціни на всі види продовольчих товарів. Впровадження таких правил (рекомендації) у сучасну практику ціноутворення дозволить скоротити розбіжності між даними фінансового та податкового обліку результатів діяльності підприємства. Тим самим підвищиться достовірність інформації про фінансовий стан суб'єкта господарювання, яка розкривається у фінансовій звітності.

А це, відповідно, підвищить імідж підприємства в очах користувачів такої звітності: існуючих та потенційних покупців, кредиторів, постачальників та конкурентів. З іншого боку, наявність рекомендацій щодо порядку розрахунку ціни зменшить кількість порушень державної дисциплін цін та вимог податкового законодавства.

Таким чином, проведений аналіз показав, що впродовж останнього десятиріччя в Україні прямі методи регулювання досить часто використовувались щодо цін продуктів харчування. В цілому, можна говорити про достатньо високу результативність застосування кожного конкретного методу регулювання. Проте така результативність спостерігається лише в короткостроковому періоді. Причиною цього є той факт, що прямими методами регулювання цін можна певним чином лише призупинити сам процес зростання цін, але не можна подолати причини такого зростання.

Застосовуючи лише прямі методи регулювання не можна повністю розв'язати проблему зростання цін, адже причиною зростання цін є дисбаланс на ринку відповідного товару. Прямі методи регулювання цін здатні на певний час пом'якшити негативну дію зростання цін на споживачів продуктів харчування, проте ще більше поглиблюють розбалансованість ринку. Вирішити проблему розбалансованості ринку здатні непрямі (економічні) методи регулювання цін, яким притаманна довгострокова стабілізуюча дія на ціни. Тому, застосування прямих методів регулювання цін буде ефективним лише в тому випадку, коли супроводжуватиметься дієвими заходами щодо використання непрямих (економічних методів) регулювання цін на продукти харчування.

#### **Література**

1. Фурса А. Державне регулювання цукробурякового підкомплексу в умовах ринкових відносин // *Економіка України*. – 2004. – № 10. – С. 58 – 66.
2. Гладких Д. Державне регулювання економіки України за допомогою ціноутворення // *Економіка України*. – 2001. – № 1. – С. 47.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 10 листопада 2003 р. № 1747 „Про невідкладні дії щодо стабілізації ситуації на ринку продовольчого зерна, хліба і хлібобулочних виробів”: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Україна у цифрах 2008 р.: Державний комітет статистики / За ред. О.Г.Осауленка, К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009.– С. 56.
5. Указ Президента України № 125 від 6.03.2009 р. «Про зупинення дії деяких положень постанови Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2008 р. № 709»: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
6. Постанова Кабінету Міністрів України № 1222 від 17 жовтня 2007 р. «Про затвердження Порядку декларування зміни оптово-відпускних цін на продовольчі товари», зі змінами: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 373 від 17 квітня 2008 р. «Про затвердження Порядку формування цін на продовольчі товари щодо яких запроваджено державне регулювання»: [Електронний ресурс]. – Джерело доступу <http://zakon1.rada.gov.ua>

Редакція отримала матеріал 17 травня 2010 р.